

Beteckning: _____

Akademien för ekonomi och utbildning

Existentialismen och Stig Dagerman i läroboken

Susann Adolfsson
December 2010

Examensarbetet/ 15 poäng/C-nivå
Svenska/litteraturvetenskaplig inriktning

Vetenskapligt förhållningssätt med examensarbete i svenska AU3
Examinator: Michael Gustavsson
Handledare: Eva-Britta Ståhl

Innehållsförteckning

1. Inledning	s.3
1.1 Urval	s.4
1.2 Metod	s.4
1.3 Tidigare forskning	s.4
2. Den svenska läroboken	s.6
2.1 Litteraturteorier	s.7
3. Existentialismen	s.8
3.1 Stig Dagerman och existentialismen i Sverige	s.10
4. Framställningen av existentialismen och Stig Dagerman i läroboken	s.15
4.1 <i>Den levande litteratur</i> av Ulf Jansson	s.15
4.1.1 Existentialismen som filosofisk rörelse	s.15
4.1.2 Existentialismen som litterär inriktning	s.15
4.1.3 Stig Dagerman	s.16
4.1.4 Sammanfattning	s.16
4.2 <i>Svenska spår 2</i> av Monica Ahlenius och Annika Leibig	s.17
4.2.1 Existentialismen som filosofisk rörelse	s.17
4.2.2 Existentialismen som litterär inriktning	s.17
4.2.3 Stig Dagerman	s.17
4.2.4 Sammanfattning	s.18
4.3 <i>Texter och tankar</i> av Svante Skoglund	s.18
4.3.1 Existentialismen som filosofisk rörelse	s.18
4.3.2 Existentialismen som litterär inriktning	s.19
4.3.3 Stig Dagerman	s.19
4.3.4 Sammanfattning	s.19
4.4 <i>Dikten och vi</i> av Bengt Brodow och Ingrid Nettervik	s.20
4.4.1 Existentialismen som filosofisk rörelse	s.20
4.4.2 Existentialismen som litterär inriktning	s.21
4.4.3 Stig Dagerman	s.21
4.4.4 Sammanfattning	s.21
4.5 <i>Möt litteraturen</i> av Bengt Brodow och Ingrid Nettervik	s.22
4.5.1 Existentialismen som filosofisk rörelse	s.22
4.5.2 Existentialismen som litterär inriktning	s.23
4.5.3 Stig Dagerman	s.24

4.5.4 Sammanfattning	s.24
5. Sammanfattning av examensarbetet	s.25
6. Källor och litteratur	s.27

1 Inledning

Detta examensarbete tog sin start i mitt intresse för existentialismen. Jag använde sommaren till att läsa böcker som *Äcklet* (1938) av Jean-Paul Sartre, liksom *Främlingen* (1942) och *Fallet* (1956) av Albert Camus, vilket bidrog till att jag började fundera över hur jag kunde använda mitt intresse för denna litteratur i mitt examensarbete. Existentialismen är en filosofisk och litterär inriktning som är lika väsentlig idag som den var för 70 år sedan, inte minst i skolsammanhang med tanke på den fokus på ansvar och valmöjligheter som den har.

Syftet med den här pilotstudien är att undersöka hur existentialismen och Stig Dagerman framställs i läroböckerna. Studien kommer undersöka om Stig Dagerman diskuteras och om han gör det i samband med existentialismen. Vidare kommer den undersöka hur Stig Dagerman porträtteras, vilka verk man skriver om och hur stor plats som ges åt biografiska aspekter. Den här studien kommer även undersöka hur existentialismen beskrivs, både hur den litterära och filosofiska aspekten framställs. Det är essentiellt att undersöka hur läroböcker framställer litterära epoker och inriktningar, eftersom det i många fall är enbart genom läroböckerna som eleverna kommer i kontakt med dessa texter och författare. Det gäller därmed att läroböckerna är informativa och korrekta, och överhuvudtaget relevanta.

I kursplanen för Svenska B i gymnasieskolan ska eleven diskutera ”innehåll, gestalter och bärande tankar i texterna och redovisa[r] sina intryck i tal och skrift” (”Kursplan för SV1202 - Svenska B”, Skolverket). Det är alltså viktigt för denna kurs att elever kan se och diskutera tankar i texterna. Det är viktigt för deras utveckling att kunna se vilka ämnen som anses viktiga för den tiden. Eleverna ska även redogöra ”för några betydelsefulla författarskap och idéströmningar” (”Kursplan för SV1202 - Svenska B”, Skolverket). Här är Dagerman och existentialismen väldigt viktiga ämnesområden. Jag tror att det vore ett misstag att bortse från dessa, och det är anledningen till mitt intresse av att undersöka framställningen av dem i mitt examensarbete.

Jean-Paul Sartre och Albert Camus har haft stor påverkan på olika författarskap vilket kommer tydliggöras senare i den här studien. Den litterära existentialismen har varit viktig för den konstnärliga miljön och den har påverkat många nationella författare. Det är därmed viktigt att se och undersöka dessa områden och det är väsentligt i en studie över gymnasieskolans läroböcker. Vidare tydliggör skolplanerna att : ”Utbildningen i ämnet svenska syftar till att ge eleverna möjligheter att ta del av och ta ställning till kulturarvet och att få uppleva och diskutera texter som både väcker lust och utmanar åsikter ” (”Kursplan för SV1202 - Svenska B”, Skolverket). Det är tydligt i skolplanerna att det svenska kulturarvet ska föras vidare, vilket betyder att svenska författare ska sättas i strålkastarljuset. Det är därmed viktigt i en sådan här studie att se hur en svensk författare porträtteras och diskuteras. Att diskutera sådana här texter som har existentiella

frågor är väldigt väsentligt eftersom de ska vara texter som ”utmanar åsikter” vilket denna existenssyn borde göra.

Ett av problemen som uppenbarar sig när man arbetar med existencialismen och dess författare är termen. Termen existencialismen skapades av Gabriel Marcel som även Jean Paul Sartre senare anammade, men varken Kierkegaard eller Heidegger använde själva den här termen (Stenström 1966, s.22). Jag använder den här termen så som Stenström (1966) beskriver och definierar den och en utförlig beskrivningen tas itu med senare i examensarbetet.

1.1 Urval

För att få ett representativt material av hur läroböckerna presenterar och framställer existencialismen och Stig Dagerman kontaktade jag svensklärarna på Gävles gymnasieskolor. De gav mig svar på vad de använde för olika material. Medan vissa lärare svarade att de inte använde någon lärobok så var det överväldigande många som använde läroböcker, och den som stod i fokus var *Den levande litteraturen* (Ulf Jansson 2004). Jag valde att fokusera den här studien på gymnasieskolan eftersom det är den inriktningen jag har. Jag valde dessutom att avgränsa den här studien till enbart gymnasieskolor i Gävle eftersom jag läser på Högskolan i Gävle och vill lägga mitt fokus där. För att få ett representativt antal böcker valde jag att ta med 5 stycken läroböcker som de flesta lärarna använde sig av.

1.2 Metod

Jag har studerat litteraturvetenskapliga studier om existencialismen och Stig Dagerman för att få en överblick över det litterära området. Den här studien är fokuserad på läroboken, jag har därför genomfört en kvalitativ studie där jag har analyserat läroböcker och jämfört deras framställning med de litteraturvetenskapliga framställningarna.

1.3 Tidigare forskning

Fokuset i det här examensarbetet ligger på Dagermans framställning men även på existencialismens framställning i läroböckerna i gymnasiet. I min undersökning kom det inte fram några vetenskapliga arbeten som har inriktat sig på att undersöka vilken bild läroboken ger av Dagerman, men det finns däremot arbeten som riktat in sig på existencialismen och Stig Dagerman och sambandet mellan dem. Det finns även arbeten som fokuserar på hur skolundervisningen ser ut i litteraturhistoria inom svenskundervisningen och hur läroböckerna diskuterar olika författarskap och genrer. Thure Stenström har gett ut två extensiva böcker om existencialismen: *Existencialismen* (1966) och *Existencialismen i Sverige* (1984). I *Gymnasiets litterära kanon* (1992) ger Lars Brink skolans tal

om litteraturen och hur undervisningen såg ut under början av 1900-talet. Detta är visserligen ingen direkt koppling till vare sig Dagerman eller den moderna läroboken, däremot demonstrerar studien hur samhällets värderingar och bildningsideal visar sig i läroböckerna. *Skolans tal om litteratur* (Boel Englund 1997) är en litteraturstudie av gymnasiet och hur det återskapar kulturarvet:

Resultaten från mitt arbete innebär naturligtvis ett starkt stöd för teorier som betonar skolundervisningens karaktär av ideologiöverföring och ser skolan som en ideologisk stadsapparat. Det utgör också ett starkt stöd för teorier som, liksom Basil Bernsteins, ser den överföring av erfarenheter mellan generationerna som sker i skolan som något som förvandlar dessa erfarenheter – kunskaper till annat än vad det var innan de hämtades in till skolkontexten. (Englund 1997, s.274)

Englunds studie fokuserar på att jämföra undervisningen i Sverige och Frankrike. Englund (1997) kommer fram till att utvecklingen har gått åt olika håll. I Frankrike har man fortfarande ett klassiskt läroplanstänkande som inriktar sig mot de klassiska språken, medan man i Sverige har koncentrerat sig på att överföra demokratiska värderingar.

Det finns även litteraturvetenskapliga studier som koncentrerar sig på Dagerman; exempelvis tar *Friheten meddelad* (Lotass 2002) itu med Stig Dagermans författarskap, och det finns en viss fokus på existentialismen i den. *Ångestens hemliga förgreningar* (Ljung, Hansen och Dahl 1984) behandlar också Dagermans författarskap och fokuserar just på ångesttemat i hans texter. Olof Lagercrantz har gett ut en bok som heter *Stig Dagerman* (1954) och som även handlar om hans uppväxtförhållanden och hans tidigare texter, och mycket litteraturvetenskapliga analyser av Dagermans arbeten bottenar i Lagercrantz studier. *Begärets Irrvägar* (1986) är en avhandling som tar itu med Stig Dagermans författarskap, och Laitinen (1986) diskuterar Sartres livsfilosofi men väljer främst att ta itu med Dagerman från ett psykologiskt perspektiv.

2. Läroboken

Läroböckerna är en viktig del utav undervisningen i många fall och i vissa fall kan det vara den enda form av upplysning eleverna får om litteratur. Det är därför viktigt att betrakta vilka författarna till läroböckerna är och vilken deras målgrupp är, dessutom är det viktigt att ha i åtanke vilka förväntningar de har på sig och vad deras syfte är med sina texter. I *Likt och olikt* (2002) förklarar Ullström att läroböckerna gått från en alltmer biografisk framställning till en litteraturorienterad framställning :

Ett av de läromedel som från 1970-talets slut började ersätta Brodow-böckerna var *Dialog* av Hugo Ryden m.fl. Dess författare återgick till en separat litteraturhistoria, *litteraturorientering*. Bland antologierna representerades Strindberg i volymen med titeln *Från Dickens till Deblanc. Litteraturorientering* tonar ner det litteraturhistoriska stoffet och behandlar istället ett urval litterära texter. Avsnittet ”Strindberg” inleds därför genom att läsaren får del av ett koncentrerat minimum biografiska data följt av ett stycke där Strindbergs personlighet karaktäriseras på ett liknande sätt som en gång i *Från Eddan till Ekelöf*. (Ullström 2002, s.393)

Det finns därmed en lärobokshistoria i Sverige som är präglad av biografiska fakta, men det är dock tydligt att detta började förändras under 1970-talet och att texterna allt mer har hamnat i fokus. Man kan därmed tolka det som att läroböckerna alltmer börjat koncentrera sig på utdrag från texterna istället för på själva författarna. Men lärobokskulturen präglas även av kulturarv, Gunnar Hansson förklarar i *Den möjliga litteraturhistorien* (1995) : ”Den hålls också samman av ett i stort sett gemensamt kulturarv, en gemensam utbildningsbakgrund och en någorlunda gemensam uppfattning om vad som har eller inte har så kallade estetiska och litterära kvaliteter” (Hansson 1995, s.46). Hanssons diskussion kretsar här främst kring handböcker, men hans argument är även aktuella när det gäller läroböcker eftersom de också baseras på ett kulturarv och en generations synsätt. Läroboksförfattarna har dessutom liknande utbildning, som uppfostrat dem till att uppskatta en viss sorts litteratur som ska anses som kanon. Men det skapar frågetecken kring om läroböckernas fokus på litteraturen är relevant och om de uppmuntrar till individers utveckling och kulturell mångsidighet.

Det är sannolikt att läsning av läroboken och vilken påverkan den har på elevernas uppfattning om litteratur är viktig, och det är därmed viktigt att begrunda hur man presenterar litteratur och vad man fokuserar på i ett sådant brett fält. Hansson erkänner även att vi vet lite om hur framställningen av litteratur påverkar läsarna (Hansson 1995, s.136) och det är därför viktigt att begrunda hur litteraturen ska framställas.

2.1 Litteraturteorier

I forskningen har det funnits vissa teorier som fått stort utrymme inom litteraturvetenskapen, likaså kan man se i läroböckerna i skolan vilka teorier som dominerar. Detta blir tydligt när man undersöker hur läroböckerna framställer författare och litteratur. Det finns två inriktningar som rent historiskt har varit väldigt viktiga inom Sverige, dels den biografiska forskningen och dels det idéhistoriska perspektivet (Bergsten 2008, s.11). Den biografiska forskningen koncentrerar sig på författarens liv och relaterar detta till hans eller hennes verk (Burman 2002, s.71). Den som forskar inom denna teori ser till författarens bakgrund, känsloliv och andra psykologiska aspekter. Den här inriktningen har varit essentiell i forskningen och har ett långt förflutet inom litteraturforskningen. De idéhistoriska forskningarna tar istället itu med idéer och tankar som var aktuella när verket skrevs (Hættner Aurelius 2008, s.46). Båda de här inriktningarna har ett förflutet inom svensk forskning och har fortfarande en stor roll i läroböckerna. Men det finns även andra litteraturvetenskapliga inriktningar som har en viktig roll i dagens litteraturvetenskap; exempelvis strukturalism, nykritik, marxism, litteratursociologi och genusteori. Medan dessa inriktningar har en yngre historia är de högre ansedda än de två äldre versioner som tidigare nämnts.

Strukturalism är en av inriktningarna som fått mycket uppmärksamhet och en av anledningarna kan vara likheten mellan dess teori och naturvetenskapen. Bergsten menar att strukturalismen arbetar med att se olika element i relation till övergripande strukturer, det blir alltså någonting som liknar den biologiska "systemteori" (Bergsten 2008, s.12). Det finns alltså en koppling till naturvetenskapen, en vetenskap som rent generellt har större acceptans än humanvetenskapen. Man har istället velat sett verket för sig och analyserat verket och dess form i förhållande till dess mening. Det finns således problem med att fokusera allt för mycket på biografiska fakta och ide-historiska element eftersom det är lätt att feltolka fakta och på så sätt komma fram till fel slutsatser. Men Burman poängterar även att man kan få fram intressanta slutsatser om man är vaksam i sin undersökning, och att det kan vara givande i samband med andra litteraturvetenskapliga metoder (Burman 2002, s.79-80).

3. Existentialismen

Existentialismen var en filosofisk inriktning som hade sin tyngdpunkt under 1940-talet, men den påverkade även starkt andra områden som exempelvis litteraturen. Det finns två olika inriktningar inom existentialismen, där den ena är en kristen inriktning och den andra är en ateistisk (Sartre 1966, s.9). Filosofin bottnar i äldre existensfilosofiska tankegångar där Søren Kierkegaard ofta räknas som grundaren till filosofin. I *Nationalencyklopedin* beskriver Stenström att existentialisterna ”ansåg att upplevelsen inte kan ge objektiv kunskap” (Stenström, *Nationalencyklopedin*) och Kierkegaard ansåg att det var genom det subjektiva man kunde nå fram till sanningen. Vidare ansågs det att det var genom sitt levnadssätt och sitt agerande och inte genom sina tankar som människan kunde nå sanningen. Kierkegaards skrifter betonar hur viktigt det fria valet är, och att det är genom dessa val vi väljer hur vi vill och ska leva våra liv (Stenström, *Nationalencyklopedin*). Kierkegaards skrifter diskuterade ångesten och ansåg att

[v]år frihet ger ett obetingat ansvar och leder ofrånkomligen till ångest. Ångesten kan hanteras på olika sätt, antingen så att vi förnekar vår frihet och försöker ta skydd bakom mängdens meningar (mängdförsjunkheten) eller så att vi axlar den enskildes totala ansvar. Eftersom döden när som helst kan dra slutstrecket för vår livräkning, är vårt sätt att gestalta våra liv så allvarligt. För den kristne Kierkegaard handlade människans viktigaste val om att bli Kristi efterföljare eller att inte bli det. (Stenström, *Nationalencyklopedin*)

Thure Stenström förklarar i *Existentialismen* (1966) vikten av Kierkegaards texter och anser att ”[d]et var i hans läror den subjektiva sanningen, valet, ångesten, ansvaret, autenticiteten, mängdförsjunkheten och döden som diskussionen tog sin början” (Stenström 1966, s.12). I *Nationalencyklopedins* definition av existentialismen diskuteras motiv och filosoferna :

Flertalet tankemotiv hos Kierkegaard återkommer hos Jaspers, men starkare än Kierkegaard betonade denne nödvändigheten av gemenskap med medmänniskorna. I de s.k. gränssituationerna, särskilt inför lidandet och döden, tvingas människan till ett val mellan äkthet och oäkthet. Heidegger räknade aldrig sig själv som existentialist, hans filosofi syftade i stället till att ge en beskrivning av varats väsen (ontologi). Men han kom att läsas som existentialist, och i sin utläggning av existensen, friheten, ångesten, döden och det ofrånkomliga valet mellan mängdförsjunkhet ("Verfallensein in das Man") och autenticitet kom han att vidareutveckla många kierkegaardska teman, dock med den skillnaden att Heidegger intar en religionsneutral ståndpunkt. (Stenström, *Nationalencyklopedin*)

Olsson och Algulin (2005) menar också att Heidegger och Jaspers blev starkt påverkade av Kierkegaard (s.560). I *Nationalencyklopedin* skriver Stenström vidare om utvecklandet av inriktningen: ”Under inflytande av Kierkegaard men också av Nietzsche utformade nu Karl Jaspers

och Martin Heidegger en tysk variant av existentialism, som utövat stort inflytande i främst kontinentalt tänkande” (Stenström, *Nationalencyklopedin*). Existentialismen tar itu med människans existens, den koncentrerar sig på att hon existerar och att hon själv har makten att föra sitt eget liv. Jean-Paul Sartre var viktig för existentialismens återtag under 40-talet, där han skrev både filosofiska och skönlitterära verk. Han ansåg att människan kände skuld och ångest på grund av hennes möjligheter till att bestämma över sitt eget liv.

Varat och intet (1943) är en av de viktigaste böckerna i Sartres författarskap, där han klargör sin syn på det existentiella. I *Varat och intet* för han samtal om filosofer som Hegel, Kierkegaard, Heidegger och Husserl (Stenström 1966, s.108). Sartre lägger även fram sin dröm om att människan kan vara Gud när hon binder samman den fysikaliska friheten och medvetandets fullhet. Sartre presenterar sin tes om att handla är att existera, och att det är genom handlingarna människan förverkligar sig själv (Stenström 1966, s.111). Sartre har utöver sina filosofiska verk starka kopplingar till existentialismen i skönlitterära verk som *Äcklet* (1938) och pjäser som *Flugorna* (1943).

Sartre var ateist och argumenterade att existensen gick före essensen (Sartre 1966, s.10). Sartre menade att det viktigaste var att vi existerade – att vi fanns till. Medan essensen, vilka vi är och vad som formar en personlighet – inte är lika viktig. Det var därför han ansåg att så länge vi levde, alltså existerade, kunde vi förändra vem vi var – alltså vår essens (Sartre 1966, s.12-13). Han ansåg dessutom att människan skapar sig själv och att det inte finns någon modell hon måste följa. Eftersom hon skapar sig själv är det främst handlingarna som sätts i centrum, och när hennes liv tagit slut kan en slutsats dras över vem hon egentligen var. Sartre ansåg även att människan är övergiven, samt är sin egen åklagare som domare. Dock kan människan försöka hitta undanflykter och undvika att ta ansvar för sitt eget liv. Dessa undanflykter är exempelvis att hon ursäktar sina handlingar och val med hur samhället ser ut eller vad hon har för arvs massa. Människan kan även försöka följa strömmen för att inte ta ansvar för sina egna handlingar. Men detta gör enbart att människan hamnar i en moralisk förljugenhet, enligt Sartre. Sartre ansåg dock att det finns vissa villkor som människan fått i förhand, exempel på detta är vår arvs massa eller vilken samhällsklass vi föds in i, men valet handlar i dessa fall om hur vi hanterar dessa villkor (Olsson och Algulin 2005, s.560).

I *Existentialismen är en humanism* (1946) förenklar Sartre sin version av existentialismen och förklarar att : ”[m]änniskan är ingenting annat än sin egen plan, hon existerar blott i den mån hon förverkligar sig själv, hon är alltså ingenting annat än summan av sina handlingar, ingenting annat än sitt liv” (Sartre 1966, s.44). Stenström (1966) menar i *Existentialismen* att filosofin diskuterar hur människan möter oundvikliga nederlag. Han menar att den dels går in med

medvetenheten om att det är destruktiva krafter som bestämmer tillvaron, men samtidigt kan den se det äkta och varaktiga som finns inom existensen (Stenström 1966, s.88). Stenström (1966) menar dessutom att när gränssituationer uppstår kan man antingen förneka eller konfrontera dem. En konfrontation leder till ångest men kan även leda till ökad insikt (Stenström 1966, s.87). Det är alltså en väsentlig del av existentialismen att möta sig själv och se in i sig själv, som kan bidra till att man uppnår den äkta sanningen och kommer bort från förljugenheten.

Inom existentialismen såg man ångesten som ett tvång för att uppnå sanningen och nå sitt egentliga värde: ”Men så tillvida följs Heidegger och Kierkegaard åt som de både uppfattar ångesten som ett nödvändigt genomgångsstadium till en djupare insikt. Genom ångesten går vägen till en 'egentlig existens'. Ångesten isolerar och individualiserar människan och kommer henne att inse sina 'rätta' villkor” (Stenström 1966, s.99). För att få leva ett givande och sanningssökande liv bör man uppleva en ångest, vilket även beskrivs i *Begärets Irrvägar*, där Laitinen (1986) förklarar att i Sartres och Kierkegaards filosofi är ångesten en del av deras uppfattning om människan och är alltså en del av det normala tillståndet. Hon förklarar dessutom att ångesten är ett verktyg för att uppnå insikt och förståelse om sig själv. Laitinen (1986) förklarar att ångesten är ett resultat av det faktum att människan har friheten att välja sitt eget liv och det skapar en valångest (s.25).

3.1 Stig Dagerman och existentialismen i Sverige

Efter andra världskriget var det en ny atmosfär i Sverige och mottagandet av fransk kultur var återigen aktuellt. Böcker av Albert Camus och Jean-Paul Sartre översattes och i viss mån inspirerades de svenska författarna av denna ”nya” filosofiska inriktning. Men Sverige hade ingen produktion av existencialistiska författare såsom Frankrike hade i Camus; Thure Stenström (1984) menar att ”Sverige är, vad existentialism beträffar, ett mottagarland” (s.11). Det finns dock författare som inspirerats av dessa författare eller av själva atmosfären såsom Stig Dagerman och Gösta Oswald (Ulf Ohlsson 1999, s.319). Men även före världskrigen fanns det författare som behandlade teman som existentialismen senare riktade in sig på, Strindberg och Pär Lagerkvist är två exempel på sådana författare. Jean-Paul Sartre har dessutom angett Strindberg som en av hans inspirationskällor, där han anger mer specifikt Strindbergs pjäser (Stenström 1984, s.21).

Det fanns alltså även svenska författare som arbetade med existentiella tolkningar: Lars Ahlin, Stig Dagerman, Gösta Oswald, Karl Vennberg och Eyvind Johnson är några exempel som Stenström (1984) nämner i *Existentialismen i Sverige* (s.12). Eyvind Johnson var viktig för existentialismen och introduktionen av denna i Sverige, men det var inte främst i hans författarskap utan snarare i form av översättning. Det var i och med *Existentialismen är en humanism* av Jean-Paul Sartre och *Myten om Sisyfos* (1942) av Albert Camus som existentialismen slog igenom i

Sverige och bidrog till en debatt.

Eyvind Johnson visade upp ett intresse i sitt egna författarskap, men det var främst under tiden efter Nazi-Tyskland och det avtog alltmer som Sartre gick mot en vänstersympatisk hållning. I *Friheten meddelad* förklarar Lotta Lotass att: "[m]ed Eyvind Johnson blir den franska existentialismen solidariserad med 40-talismen, då främst i Vennbergs tappning, där denna är etisk, heroisk och aktiv. Den författarroll som mot bakgrund av detta växer fram är tydlig - författaren blir en absurd hjälte" (Lotass 2002, s.65). Existentialismen blir alltså en viktig del utav fyrtiotalisternas författarskap och författare som Vennberg riktar in sig på en författarroll som tar ansvar för en etik och en aktiv heroism. En författarroll som även bör vara påverkat av Sartres tankar om hur en författare ska vara, och vilket ansvar han bör ha. Enligt Sartre bör en författare ta ett aktivt ansvar eftersom han har möjligheten till det (Olsson och Algulin 2005, s.560). I *Ångestens hemliga förgreningar* diskuteras Kierkegaard i samband med de svenska författarna, Dahl anser att Kierkegaards analyser om den ensamma människan blev ett motiv för många svenska fyrtiotalistiska författare (Dahl 1984, s.91).

Sverker Göransson (1999) anser att Dagerman var väldigt viktigt för 40-talet och förklarar : "Är Stig Dagerman (1923-1954) den som mer än någon annan personifierar decenniet" (s.244), dessutom nämner Olsson och Algulin (2005) i *Litteraturens historia i Sverige* att Stig Dagerman är en av de främsta självständiga profilerna (s.506). I *Friheten meddelad* anser Lotass (2002) att fransk-existentialismen har påverkat Dagerman starkt, och även temat ångest, som Kierkegaard skrev om, var väsentlig i Dagermans texter men han skriver även om andra existentialistiska teman som Vennberg behandlar (Lotass 2002, s.69).

Olsson och Algulin (2005) menar att ett nytt litteraturklimat uppenbarade sig där temat ångest fick ett stort utrymme: "Dess budskap var ett försvar för rätten att vara rädd och ha 'mod att se ångesten i ögonen'" (s.506). Konfrontationen av att se ångesten i ögonen är ett tema som är viktigt i existentialismen och går tillbaka till Kierkegaards tankegångar, och vi ser här att existentialismen är viktig i Dagermans författarskap. Vidare anser Olsson och Algulin (2005) att "[i] sin radikala strävan att rycka bort alla slöjor från verkligheten söker den hävda att medvetenheten är den moderna människans enda möjlighet att rädda sig själv och leva vidare. Dess analys av det moderna medvetandets absurda existentiella villkor understryks av dess inflammerade språk och expressivt visionära skärpa" (s.507-508). Vidare förklarar Lotass (2002) att "[d]et fransk existentialismens tankar fann även fäste i Dagermans författarskap. Det som förenade Dagerman med existentialisterna var främst betonandet av individens ansvar och frihet, kravet på medvetenhet och sanning, medvetenheten om människans existentiella ensamhet. Dessa är även några av grunderna i den nordiska 'existentialistiska' författartradition i vilken Dagerman skriver in sig tillsammans med

namn som Ibsen, Strindberg och Lagerkvist” (s.65). I *Litteraturens historia i Sverige* (1987) nämns även Camus och Sartre som Dagermans inspirationskällor (Olsson och Algulin 1995, s.506).

Dagermans författarskap är förenat med existentialismen men det är inte att förglömma att den svenska ångesten har varit en del av det svenska kulturarvet. Dock gör det inte Dagerman till en mindre existentialist. Anledningen till hans kopplingar till existentialismen är inte enbart den inspiration han fått, utan även hans existentiella teman. Men det finns frågetecken rörande hur mycket han ska räknas till en av de existentiella författarna eftersom han inte anammat Sartre helt och hållet, utan han har snarare ett släktskap med andra författare som tagit itu med samma teman. Lotass (2002) skriver: ”Stig Carlson vill minnas att det Dagerman främst fascinerades av var Sartres ord om hur människan formas av den moral hon väljer och att hon i detta inte kan definieras annat än i förhållande till ett engagemang. Sartres 'kategoriska imperativ' var minst lika kompromisslöst som Kants och existentialismen definieras som en 'handlingens och engagemangets moral’” (s.65-66). Det vore möjligen ett misstag att kalla Dagerman en författare inom existentialismen, eftersom han inte behandlar de existentiella teman till den grad som exempelvis Albert Camus har gjort. Däremot har Dagerman diskussioner om ångesten och absurditeten, vilket är en viktig del av existentialismen och bidrar till att han tillskrivs den litterära inriktningen.

Litteraturforskare anser att Dagermans författarskap rör sig mot Camus och är inspirerad av honom. Dagerman tog även upp det absurda i sina romaner, något som Camus utvecklar skönlitterärt i *Främlingen* (1942). I *Friheten meddelad* (2002) förklarar även Lotass att existentialismens motståndslära kom att föra Camus och Dagerman närmare varandra. I Camus finns en absurd livsfilosofi (Lotass 2002, s.67) som han förklarar i *Myten om Sisofys* (1942). Lotass (2002) förklarar vidare att i *Bröllopsbesvär* (1949) används uttrycket ”man tager vad man haver” och det kan kopplas till absurditeten, om mellanrummet mellan människan och livet:

Mot bakgrund av den absurda filosofin, som denna tecknas hos Camus i *Myten om Sisofys*, kan 'man tager vad man haver' ses som ett inför absurditeten – inför klyftan mellan människan och hennes liv – möjligt och medvetet förhållningssätt. Det blir då ett uttryck för övergivandet av ett fåfängt hopp om, som det heter hos Camus, 'ett annat liv som man måste göra sig förtjänt av'. Inför insikten om en världens inneboende meningslöshet, att man får ta det man har, blir människan fri. (Lotass 2002, s.104)

Lotass (2002) förklarar även att i Dagermans *De dömdas ö* (1946) är huvudpersonen en absurd hjälte, då han lyckas stå fri fast han vet att en diktatur stundar. Han blir den absurda filosofins revolutionär (s.68). Dagerman hade ångest som huvudämne (Dahl 1984, s.91), där samband kan dras till författare som Franz Kafka (Stenström 1984, s.277) och Pär Lagerkvist (Stenström 1984,

s.273). Ett annat huvudtema i Dagermans författarskap var frihet: ”Nyckelordet i Stig Dagermans författarskap är frihet. Människans frihet och möjligheten att uppnå den är det återkommande ämnet, i så väl hans kritiska som i hans skönlitterära verksamhet” (Lotass 2002, s.240).

Bilden av Dagerman blir starkare av det faktum att han tog sitt eget liv, vilket skapade en myt om mannen och den kreativa förmågan. Under sitt liv skrev han böcker som *Ormen* (1945), *De dömdas ö* och *Bröllopsbesvär*. Dagermans texter hade temat ångest, som nämnts tidigare, och ”i hans debutroman *Ormen* fokuseras handlingen till en existentiell ångest” (Hansen 1984, s.76). Romanen skrevs 1945 och enligt Göransson (1999) är *Ormen* typisk för sin tid med teman som: ”skräcken och rädslan, som får sin symbol i den huggorm som kommit lös på ett logement och håller soldaterna vakna genom nätterna, men också den ångest som orsakas av att minnet av den förträngda, traumatiska upplevelsen gång på gång strävar efter att komma upp till medvetandets yta” (s.244-245), vidare är det en studie i ”skräck, ångest och ensamhet” (Göransson 1999, s.245). Dagerman skrev även noveller, och i novellsamlingen *Nattens lekar* (1947) behandlas teman som främlingskap inför sin egen existens, sanningskravet och självbedrägeriet (Lotass 2002, s.79).

Stig Dagerman föddes 1923 i Älvkarleby i Uppland. Han växte upp i sina farföräldrars hem och kom inte i kontakt med sina föräldrar förrän han var i ungdomsåren (Olsson och Algulin 1995, s.506). Dagerman arbetade som journalist och medverkade exempelvis i syndikalisttidningen *Arbetaren*, där han skrev om böcker, konst och teater. I *Arbetaren* var han dessutom aktiv som poet, där han skrev ”dagsedlar”, vilka var små dikter om aktuella händelser. Det var dagverser som fungerade som små inlägg om händelser ute i världen men även om sådant som hände i vardagen. Hans dagsedlar var ofta ironiska och hans diktmetod påminde om poeten Nils Ferlins (Göransson 1999, s.244).

Dagerman var även verksam som författare av pjäser, och hans författarskap har under senare år blivit uppmärksammat i Frankrike (Olsson och Algulin 1995, s.506). Dagerman producerade mest under 1945 till 1949, under den här tiden producerade han fyra romaner, en novellsamling, fyra dramer och en resebok. Efter kriget var det en ny stämning i Sverige, som nämnts tidigare, som stämde väl in med hans egna sinnesstämning vilket gjorde honom oerhört produktiv. Även hans pjäser fick stor uppmärksamhet och han sågs som en förnyare av teatern (Tjäder 1999, s.246), och även där hade hans verk existentiella teman: ”Och det visar han inte minst i sin överlägset bästa pjäs, *Skuggan av Mart* (1948). I detta familjedrama från krigets tid och med Sartres existentialism som idémässig fond fångar Dagerman perfekt en sårig efterkrigskänsla av stor giltighet” (Tjäder 1999, s.247).

Myten om Dagerman har, som tidigare noterats, förstärkts av hans självmord, som tros vara konsekvensen av hans produktivetskris som skedde 1949 och som han aldrig kom ur (Algulin och

Olsson 1995, s.506). Det finns alltså bara misstankar om att denna kris skulle vara anledningen till hans självmord. Dagermans författarskap anses viktig eftersom hans texter både är tidlösa när det gäller mänsklighetens ytterligheter och som tidsdokument (Olsson och Algulin 1995, s.508)

4 Framställningen i läroböckerna

I min undersökning nämnde lärare dessa fem följande läroböcker. Läroböckerna är riktade till både studieförberedande och yrkesförberedande program. De är rangordnade i bokstavsordning för att få en lättare överblick. Däremot är två böcker skrivna av Brodow och Nettervik, *Dikten och vi* (1991) och *Möt Litteraturen* (1998), och valde jag att placera den på slutet för att få en mer strukturerad överblick och för att kunna jämföra dessa två böcker.

4.1 Den levande litteraturen av Ulf Jansson

Den levande litteraturen (2004) tydliggör att den är inriktad för Svenska A och B i gymnasiet. Den lägger en viss tyngd på modern litteratur och har ett fokus på 1900-talslitteratur. Jansson (2004) förklarar även att läroboken fokuserar på äldre texter där den diskuterar allmänmänskliga teman. I kapitlet finns det sidorutor som tar itu med fördjupningar och Jansson menar att det finns mindre idéhistoriska utlägg än i hans andra bok *Litteraturen - epoker och diktare* (2002). ”Den hotade existensen” definierar existentialismen och skriver om Stig Dagerman. Kapitlets omfång är på sju sidor, där även författaren Jack Kerouac diskuteras kort, och läroboken är på 400 sidor inklusive register.

4.1.1 Existentialismen som filosofisk rörelse

Jansson (2004) skriver om hur existentialismen kom till, han förklarar att det var en effekt av efterkrigstiden och att människan stod inför en ny tid. Jansson menar att existentialismen tog sin början i den tiden och att det var en fransk-filosofisk lära. Sartres filosofi får en avgörande plats i läroboken och den förklarar hans läror om fullt ansvar och att valen man gör är en uppmaning till andra människor hur man ska agera. I samband med Sartre diskuteras även Simone De Beauvoir, och hennes verk *Det andra könet* (1949) och *Mandarinerna* (1954) nämns. Man väljer att fokusera en viss del på hennes livssituation med Sartre, dock ges också hennes teorier ett stort utrymme. Där tydliggör Jansson de Beauvoirs åsikt om att kvinnan måste ta ansvar för sina val och ”ta för sig ur mannens rika värld av erfarenheter och erövra självständigt förnuft” (Jansson 2004, s.314). Han klargör dessutom de Beauvoirs tes om att det är ”kvinnans situation – inte hennes natur – som hindrat hennes självförverkligande” (Jansson 2004, s.314).

4.1.2 Existentialismen som litterär inriktning

Existentialismen har ett eget kapitel i *Den levande litteraturen*. Författaren skriver att existentialismen tar sin början i Frankrike. I diskussionen om Sartre dyker både filosofiska och litterära aspekter upp. I samband med Sartre diskuteras verk som *Äcklet*, *Muren*, *Flugorna* och

Fångarna i Altona (Jansson 2004, s.312-313). Vidare diskuteras Camus, där främst *Främlingen* och *Pesten* nämns (Jansson 2004, s.315).

4.1.3 Stig Dagerman

Den levande litteraturen har en relativt utförlig text om Stig Dagerman. Jansson (2004) skriver att Dagerman ligger nära de fransk-existentialistiska författarna, om hans uppväxt och att han sympatiserade med vänsterpolitiken. Jansson berättar att Dagerman blev inspirerad av de existentiella idéerna. Han skriver en mindre text om hans fyra böcker *Ormen*, *De dömdas ö*, *Nattens lekar* och *Bröllopsbesvär*. På de sista raderna förklarar han att Dagerman begick självmord efter skrivkramp (Jansson 2004, s.317). Det skrivs inte rakt ut att det är på grund av skrivkrampen men det antyds att det är anledningen. Men förutom en kortare text om hans självmord fokuserar texten på hans verk. Jansson tydliggör teman i hans romaner och drar paralleller till Franz Kafka, som även han behandlar existentiella teman (Jansson 2004, s.317).

4.1.4 Sammanfattning

Den levande litteraturen beskriver existentialismen som en modern filosofisk strömning som tog sin början i Frankrike under efterkrigsåren och anger Jean-Paul Sartre som fader till den här strömningen. Det är nästan omöjligt att överskatta Jean-Paul Sartres betydelse för existentialismen, men samtidigt är det en grov förenkling av filosofin. Det är sant att existentialismen hade sitt genomslag under 1940-talet, och det hade sannolikt mycket att göra med att Europa låg i ruiner. Men samtidigt bygger existentialismen på idéer från 1800-talet av Friedrich Nietzsche och Søren Kierkegaard. Idéerna kom till långt före Sartres existentialism, då kristendomen hade en väsentlig del utav filosofin. Därmed är inte ångesten och livsvalen en bidragande faktor av att människor kände sig förvirrade utan en gudstro.

Stenström (1984) hävdar att "[s]ynpunkten kan ha åtskilligt fog för sig men får kanske inte överbetonas. De existensfilosofiska strävandena ingår också i en vidare uppgörelse med 1800-talets 'essenstänkande', antingen detta haft platonisk-romantiska eller positivistiska förtecken" (s.12). Det har alltså att göra med utvecklingen av tänkandet angående forskningsmetoder och uppfattningar om det subjektiva, där Kierkegaard (som tidigare nämnts) ansåg att det subjektiva var den enda sanningen. Jansson (2004) ger tydliga samband mellan Dagerman och existentialismen. Men väljer ändå att poängtera att Kafka var en stor inspirationskälla för Dagerman, möjligen kunde man kritisera Jansson för att inte ange Albert Camus som en viktig författare för Dagermans kreativitet. Dock anger man Dagerman som en existentiell författare, vilket kan vara en antydning till det tidigare.

4.2 Svenska spår 2 av Monica Ahlenius och Annika Leibig

Ahlenius och Leibig (2002) tydliggör i förordet att deras lärobok fokuserar på att presentera olika kännetecken för de litterära epokerna. *Svenska spår 2* (2002) inriktar sig dessutom på att presentera litterära gestalter från antiken till modern litteratur. Författarna till läroboken anger även att den har ett fokus på det svenska språkets historia, retorik och skriv- och talprocessen. I *Svenska spår 2* ger Ahlenius och Leibig tre sidor till existentialismen av bokens 285 sidor inklusive register.

4.2.1 Existentialismen som filosofisk rörelse

Jean-Paul Sartre, Albert Camus och Simone De Beauvoir diskuteras. Sartres idéer görs tydliga i texten och det berättas att han ansåg att livet inte har någon mening och att han var frontfigur för existentialismen. Författarna beskriver vidare att Sartre inte tror på Gud samt att många existentialister var ateister. Läroboken menar även att existentialisterna ansåg att människan måste ta ansvar för sitt liv och att detta ansvar kunde leda till ångest. Som sidonotering ges även tanken att existensen måste komma före essensen. Ahlenius och Leibig (2002) beskriver även att existentialisterna ämnade att finna frihet och äkthet och att man uppnådde detta genom att man formade sina egna öden. Läroboksförfattarna beskriver att människor som inte tar sina egna val riskerar att dirigeras av andra (Ahlenius och Leibig 2002, s.292) De skriver även kort att Sartre vägrade ta emot Nobelpriset men förklarar inte varför. Under Camus diskuteras ingen filosofisk idéströmning utan han diskuteras främst litteraturvetenskapligt. Även Simone De Beauvoir får ett litet utrymme där hon beskrivs som Sartres kollega och sambo. Läroboken beskriver att hon bidrog mycket till modern feminism och nämner hennes mest berömda verk: *Det andra könet*. De beskriver att De Beauvoir ansåg att man inte föds till en kvinna utan blir det (Ahlenius och Leibig 2002, s.295).

4.2.2 Existentialismen som litterär inriktning

Under rubriken "Existentialismen" ges mest utrymme till Sartre. Det ges en längre text om novellsamlingen *Muren* och 25 procent av texten ges till att beskriva denna bok. Romanen *Äcklet* och pjäsen *Inför lyckta dörrar* (1944) ges som exempel på hans verk. Under Albert Camus avsnitt beskrivs *Främlingen*, där handlingen sammanfattas samt två textutdrag från den senaste översättningen av Jan Stolpe.

4.2.3. Stig Dagerman

Svenska spår 2 diskuterar inte Stig Dagerman.

4.2.4.Sammanfattning:

Det finns ingen bakgrund till hur denna litterära inriktning och idéströmning kom till. Viktigast vore givetvis att inkludera ett nämnande av Kierkegaard. Författarna väljer även bort att skriva någonting om författarnas existencialistiska arbeten, det vore viktigt att nämna Sartres *Varat och Intet* samt Camus *Myten om Sisyfos*. Läroboken väljer att skriva ett längre avsnitt om *Främlingen* men diskuterar inte ämnen i Camus författarskap som vore mer givande. Att de inte heller tar upp Camus tankegångar om absurdismen är även detta förvånande. Det finns återigen ett avsnitt om ateismen men detta är inte något grundläggande för existencialismen, eftersom Kierkegaard var djupt kristen. Ahlenius och Leibig (2002) väljer att inte skriva någonting om Stig Dagerman. Anledningen till detta kan givetvis vara att läroboken endast är på 285 sidor, därmed måste de vara oerhört selektiva.

4.3 *Texter och tankar* av Svante Skoglund

Texter och tankar (2005) är skriven för gymnasieskolans Svenska B men läroboken tydliggör inte vilka program den ämnas att användas inom. Skoglund (2005) inriktar sig främst på att förklara 1900-tals litteraturen, där han försöker sammankoppla litteraturen till politiska punkter och använda det som sina utgångspunkter. Boken är för övrigt uppbyggd kring två olika teman: synvinklar och författarroller. Dessa teman har sedan tre olika underrubriker; för synvinklar finns det "Fasornas sekel", "Kvinnor och män" och "Land och stad". För författarrollen finns det "Förnyaren", "Samhällskritikern" och "Berättaren". Skoglund skriver kort om varje avsnitt och ger utgångspunkter för hur det fortsatta arbetet skulle kunna fortsätta. Vidare är Skoglund tydlig med att i läroboken fokuseras det på den litterära texten, uppgifter, lästips och internetsidor. Avsnitten "Existencialismen" och "Skarpa Sedlar" får en sida respektive av 256 sidor inklusive register, där det senare avsnittet återoppar Stig Dagerman.

4.3.1 Existencialismen som filosofisk rörelse

Skoglund (2005) presenterar under rubriken "Existencialismen" Jean-Paul Sartre och kallar honom "[v]år tids samvete" (Skoglund 2005, s.89). Skoglund förklarar vidare att Sartre utvecklade existencialismen, vilket var en filosofi som betonade individens ansvar. Han förklarar att man ansåg att människan var dömd till frihet och skapar sitt eget liv. Detta ansvar skapar en ångest och att fly från den, skylla på samhället eller arvet är att leva i en lögn. Det finns även en koppling till "fredsåret" 1945 och att fransk kultur var populär under just denna tid i västvärlden (Skoglund 2005, s.89). Läroboken ger sedan några tips på hur man skulle kunna fördjupa sig ytterligare, han föreslår att eleverna fördjupar sig i Sartres filosofi och hans politiska engagemang. Skoglund

nämner även Sartres relation till Simone De Beauvoir och erkänner henne som skrivande. Han föreslår även att eleverna undersöker varför Sartre inte tog emot Nobelpriset (Skoglund 2005, s.89).

4.3.2 Existentialismen som litterär inriktning

Man får inget riktigt grepp om existentialismen som litterär rörelse. Utan de elva raderna går främst till existentialismen som filosofisk rörelse. Det är enbart under tips som läsaren får en någorlunda inblick i deras verk. Det finns förslag på att läsa Sartres *Muren* och Albert Camus romaner *Främlingen* och *Pesten* (Skoglund 2005, s.89)

4.3.3 Stig Dagerman

Det finns ett kortare avsnitt om Stig Dagerman i *Texter och tankar*. Skoglund (2005) beskriver honom som en av de flertal svenska författare som blev påverkad av "Sartres existentialism". Författaren tar även med den rimmade versen "Varning för hunden" från 1954 som är en av de "så kallade dagsedlar, rimmade kommentarer till dagsaktuella frågor" (Skoglund 2005, s.90). Boken ger vidare tips på att man kan läsa mer utav Dagerman i exempelvis novellsamlingen *Nattens lekar* (Skoglund 2005, s.90). Skoglund väver även in den dagsaktuella författaren Björn Ranelids roman *Mitt namn skall vara Stig Dagerman* (1993).

4.3.4 Sammanfattning

Det står väldigt lite om Stig Dagerman och existentialismen i *Texter och tankar*. Men läroboken förklarar huvudteman i filosofin och hävdar att det var en effekt av kriget, vilket har diskuterats tidigare i det här examensarbetet, och inte är korrekt. Vidare ger Skoglund (2005) tips på att lära sig mer om existentialismen genom att fokusera på Sartres livskamrat Beauvoir och avböjande av Nobelpriset. Boken ger med andra ord inte tillräckligt med information om inriktningen, där Skoglund inte berättar någonting om bakgrunden. Inom litteraturen anger författaren enbart en av Sartres verk och nämner enbart Camus verk, han diskuterar alltså inte heller absurdismen. När det gäller Dagerman diskuteras han i relation till Sartre och läsarna får veta att han arbetat som journalist. Men man måste ifrågasätta nämmandet av Björn Ranelids bok. Visserligen delar den titeln med författaren, men med så lite rader om Dagerman borde det fokuseras på honom och inte på populärlitteratur. Anledningen till att Ranelid dyker upp är förmodligen för att eleverna ska känna igen namnet, och intresset ska fångas upp. Det är dock inte tillräckligt stark anledning eftersom poängen är att de ska få information om Dagerman och hans verk, och detta är ett relativt oväsentligt nämmande och känns närmast förvirrande.

4.4 *Dikten och vi* av Bengt Brodow och Ingrid Nettervik

Dikten och vi (1991) ämnar att fokusera på litteraturhistoria från äldre texter till nutidsförfattare. Brodow och Nettervik (1991) skriver att läroboken inriktar sig främst på författarbiografier och litterära strömningar men att även andra inslag kan förekomma. Men författarna poängterar att det är texterna som är i centrum. *Dikten och vi* ger existentialismen och Stig Dagerman fem sidor, där Dagerman upptas av en sida, av totalt 456 sidor inklusive register.

4.4.1 Existentialismen som filosofisk rörelse

Existentialismen har sin egen presentation i *Dikten och vi*, där Sartre och Camus står som dess banbrytare. Brodow och Nettervik (1991) presenterar inriktningen och gör kopplingar till Kierkegaard och nämner *Enten-eller* (1843) som ett av hans mest kända verk. De berättar att Kierkegaard såg människan formas av de val hon gör och att kristendomen var ett fruktbart alternativ. Läroboken kopplar även till Nietzsche och menar att han var viktig för existentialismens utvecklande. Brodow och Nettervik förklarar att existentialismen är en filosofisk strömning som koncentrerar sig på människans existentiella villkor och att människans valsituationer är ”grunden för hennes livsångest” (Brodow och Nettervik 1991, s.410). De skriver även att existentialismen ofta uppfattas som en produkt av pessimismen som infann sig under mellankrigsåren och dess kaotiska livsstämning, men hävdar även att existentialismen går tillbaka till Nietzsches och Kierkegaards tankegångar.

Brodow och Nettervik presenterar Sartre och att han var existentialismens främste författare i modern tid. Läroboken förklarar även hans kopplingar till marxismen och att han var politiskt engagerad i vänsterpolitiken (Brodow och Nettervik 1991, s.410). De tydliggör att Sartre var ateist och att människan har den fria viljan, därmed ansåg han att människan är ansvarig för sina val. Dessa val berör även andra människor och ”bejakar värdet av något bestämt och pekar ut det som ett lämpligt alternativ för alla människor” (Brodow och Nettervik 1991, s.410). Dessa val kan senare skapa en ångest som även uppenbarar sig när människan engagerar sig. Men det blir även en ångest när det subjektiva i livssituationen blir uppenbart och det bidrar till ett främlingskap. Läroboken förklarar att Sartre ansåg att utan Gud kunde man inte skylla ifrån sig och att man ensam bar ansvaret för sitt handlande. Vidare skriver läroboksförfattarna att han ansåg att livet och döden saknar mening. Även Camus diskuteras i korthet i samband med existentialismen som filosofisk strömning. Det är främst *Myten om Sisyfos* som diskuteras och de beskriver myten och hur den kopplas till människans existens.

4.4.2. Existentialismen som litterär inriktning

Inom den litterära existentialismen koncentrerar sig läroboken även där på Sartre och Camus. Sartres debutroman *Äcklet* diskuteras och definieras med teman om en ångestfull valsituation. Brodow och Nettervik (1991) beskriver handlingen av romanen och att tillvaron blir alltmer absurd för huvudkaraktären och att ett främlingskap tillkommer. De tar även upp andra verk av Sartre som hans novellsamling *Muren* och berättar kort vilka teman som infinner sig. Läroboken tar upp hans dramatik och det är främst *Flugorna* (1943) som beskrivs. Albert Camus diskuteras också, då främst hans genombrottsroman *Främlingen* som förklaras som en tillämpning av de existentiella idéerna. *Dikten och vi* behandlar kort romanens handling samt att huvudpersonen lever i en absurd värld. Brodow och Nettervik skriver att boken handlar om människans främlingskap i tillvaron. Romanen *Pesten* diskuteras också men det är främst som allegori över den franska motståndsrörelsen och inte några direkta kopplingar till existentialismen framhävs.

4.4.3 Stig Dagerman

Dagerman diskuteras men inte i relation till existentialismen utan främst i sin koppling till Kafka. Debutromanen *Ormen* diskuteras och Brodow och Nettervik (1991) förklarar att motiven i romanen är skräck och skuld, och att det skapar en ångest och en okontrollerad skräck. De beskriver handlingen och hur dessa teman visar sig. En annan roman som diskuteras är *Bröllopsbesvär*, där litet utrymme ges till handlingen. Övriga verk som nämns är skådespel, noveller och Dagermans arbete för den syndikalistiska tidningen *Arbetaren*. Men de tar även upp hans självmord och att han hade många projekt som han lämnade utan att avsluta. Han fick stora förskott av publicisten vilket bidrog till hans självmord, dessutom berättar Brodow och Nettervik hur hans självmord gick till.

4.4.4 Sammanfattning

I *Dikten och vi* får Kierkegaard och Nietzsche ganska mycket utrymme och det tydliggörs att de är grunden till Sartres idéer. Brodow och Nettervik (1991) förklarar dessutom utförligt huvudteserna i existentialismen. Men däremot ter det sig som Brodow och Nettervik vill lägga en pessimistisk mantel över existentialismen. Det finns pessimistiska inslag som tidigare nämnts inom denna inriktning, det är dock viktigt att påpeka att det även finns en optimistisk mantel över tolkningen av denna filosofiska strömning; att om man är missnöjd med sin livssituation, så har man möjligheten att förändra den, oavsett vilken samhällsposition du innehar eller vilken arvs massa du bär på. Vidare läggs en tyngd på Sartres ateistiska åsikter, som är en del av hans filosofiska idéer. Det finns dock en tendens att överdriva dessa, eftersom Sartre själv ansåg att om Gud fanns eller inte fanns hade i slutändan inte någon stor vikt inom hans existentialism (Sartre 1966, s.54). Dessutom diskuteras

Camus filosofiska arbeten, det brukar fokuseras på Camus berättarkonst men de väljer även att fokusera på hans filosofiska arbeten. *Myten om Sisyfos* har haft stor betydelse för existentialismen och idén om det absurda, det är därav extremt viktigt att diskutera Camus även inom den filosofiska kontexten. I dessa sidor diskuteras Sartre och Camus både som skönlitterära och filosofiska författare. I Dagermans fall diskuteras snarare Kafka än existentialismen, därigenom missar man mycket av teman i Dagermans författarskap som tar itu med den existentiella ångesten och friheten. Kafka diskuterade dessa saker i sina texter, men Dagerman nämner Camus som en form av inspirationskälla och även litteraturforskare sätter in Dagerman i en existentialistisk kontext, det är därför viktigt att sätta in Dagerman i dessa sammanhang. I beskrivningen av Dagerman får hans författarkris och självmord en plats, det finns alltså mycket plats för en biografisk beskrivning av honom, där man diskuterar hans arbete i *Arbetaren* och hans uppväxtförhållanden. Därmed finns det en risk att hamna i en situation där eleverna koncentrerar sig mer på hans sorgliga livsöde än på hans arbeten som har vikt och tyngd.

4.5 Möt Litteraturen av Bengt Brodow och Ingrid Nettervik

Möt Litteraturen (1998) är skriven av Bengt Brodow och Ingrid Nettervik, och dessa författare har även skrivit en tidigare lärobok som nämnts, *Dikten och vi*. Den här läroboken är nyare, och kom ut 1998, medan *Dikten och vi* publicerades 1991. Författarna till *Möt litteraturen* väljer att fokusera på att eleverna ska få lära sig om litteratur från olika tider och epoker. De menar att presentera epoker, litterära strömningar och betydelsefulla författarskap med vikten på texterna, men det innebär inte att de försummar författarna. Brodow och Nettervik (1998) anser att de försöker i kort ge en bild av samhällsutvecklingen för att kunna visa litteraturens och författarens beroende av sin egen tid. Läroboken vänder sig till de studieförberedande programmen i den svenska gymnasieskolan, men författarna anser ändå att boken bör kunna användas på de flesta programmen. Brodow och Nettervik har försökt anpassa språket utan att förenkla det för att det ska kunna vara lättillgängligt för läsare med olika kunskapskrav och språkliga förutsättningar. *Möt Litteraturen* har ett avsnitt som heter ”Två existentialister” där existentialismen behandlas, det är ett kapitel på fyra sidor. Dagerman diskuteras i ett avsnitt som heter ”Stig Dagerman – en svensk Kafka”, och det avsnittet är på två sidor. Sammanlagt skrevs det alltså sex sidor om den inriktningen som det här examensarbetet riktar in sig på. Läroboken består av 400 sidor inklusive register.

4.5.1 Existentialismen som filosofisk rörelse

Läroboken förklarar att det är en filosofisk strömning som handskas med människans existens. *Möt litteraturen* hävdar att existentialismen uppstod under mellankrigsårens pessimism, men att filosofin

går tillbaka till tankegångarna hos Kierkegaard och Nietzsche. Brodow och Nettervik (1998) skriver om Kierkegaards *Enten-Eller* och förklarar att enligt Kierkegaard formas människan efter de val hon gör (Brodow och Nettervik 1998, s.285). Läroboken diskuterar vidare att Nietzsches verk *Sålunda talade Zarathustra* (1883) var viktig och att han utvecklade sin teori om övermänniskan där, en övermänniska som förverkligade sig själv och sin livskänsla. De beskriver Jean-Paul Sartre som en av de viktigaste personerna inom existentialismen och tydliggör hans inställning. De diskuterar hans ateism och hans teori om att människan har den fria viljan och är ansvarig över sina egna val (Brodow och Nettervik 1998, s.285). Författarna beskriver att Sartre ansåg att människans ”val kan påverka andra människor och innebär ett stort ansvar, vilket kan leda till stark ångest hos dem som engagerar sig i sin uppgift” (Brodow och Nettervik 1998, s.285). Sartre ansåg även att människor hade moral och behövde följa värderingar, men att människan utan en gud är övergiven och inte längre kan skylla ifrån sig. Författarna förklarar även att Sartre ansåg att livet och döden saknade mening (Brodow och Nettervik 1998, s.285).

4.5.2 Existentialismen som litterär inriktning

Läroboken diskuterar Sartres verk och ett fokus ligger på genombrottsromanen *Äcklet*. Författarna skriver lite om handlingen i romanen och att temat är den ångestfulla valsituationen. De skriver även om novellsamlingen *Muren* och berättar att huvudtemat är de dödsdömdas situation i det spanska inbördeskriget. Brodow och Nettervik (1998) förklarar att Sartre vägrade ta emot Nobelpriset på grund av hans socialistiska åsikter och hans kritik av kapitalismen (s.286). De förklarar dessutom att Simone de Beauvoir var viktig för kvinnorörelsen men även att hon skrev romaner som utvecklade de existentialistiska idéerna. Vidare diskuterar Brodow och Nettervik Albert Camus, och ger en kort beskrivning av hans bakgrund; att han växte upp i en arbetarmiljö i Algeriet och även om hans uppväxt som student. Boken tydliggör att han var verksam inom en vänsterinriktad teatergrupp och tar också upp Camus och Sartres senare splittring och Camus negativa inställning till våld.

Brodow och Nettervik går senare vidare med att beskriva romanen *Främlingen* som Camus genombrottsroman. Författarna förklarar att huvudpersonen Mersault är en typisk representant för människans främlingskap i tillvaron och att han bor i en absurd värld (Brodow och Nettervik 1998, s.287). Den andra romanen som nämns i samband med Camus är *Pesten*. De förklarar att romanen är en allegori över den franska motståndsrörelsens verksamhet. Författarna förklarar även romanens yttre handling och att det ligger nära att tolka romanen som en symbol för nazismen; ”De som bekämpar sjukdomen blir då en symbol för motståndsrörelsens folk”(Brodow och Nettervik 1998, s.288).

4.5.3 Stig Dagerman

Verket *Ormen* och motiven skräck och skuld tas upp, där Kafka står som hans närmaste inspirationskälla. Brodow och Nettervik (1998) beskriver sedan att Dagerman växte upp hos sina farföräldrar i Älvkarleby. De beskriver även *Bränt barn* (1948) och *Tysk höst* (1947). Brodow och Nettervik berättar om hans arbete i *Arbetaren*. Författarna berättar också att han har skrivit två ytterligare romaner, några skådespel samt ett antal noveller och nämner novellsamlingen *Nattens lekar*. De tar även med ett litet utdrag ut dagsedeln ”Höst” som publicerades i *Arbetaren*. Läroboken berör hans skrivkramp och det står om självmordet och författarna förklarar hur det gick till. Det är två empatiska författare som skriver: ”För en författare som hade blivit så hyllad som han måste det ha varit ett stort lidande”(Brodow och Nettervik 1998, s.284). I presentationen av Dagerman beskrivs han inte i samband med existentialismen. Det ligger ett tungt fokus på hans romaner och hans teman i dessa romaner, man ger även plats åt hans vänstersympatier. Men inga kopplingar till varken Kierkegaard, Sartre eller Camus.

4.5.4 Sammanfattning

Möt litteraturen förklarar existentialismens teman och grundbegrepp. Den diskuterar bakgrunden och berättar om Søren Kierkegaard. Den går alltså djupare ner i filosofin än att bara referera till Sartre, och indirekt berättar även författarna att det ligger mer bakom än världskrigen. Men det finns självfallet en sektion om Sartre och hans verk, och det är en självklarhet att Sartre ska ha en större del utav texten med tanke på hans bidrag till existentialismen, och eftersom det var han som utvecklade den. Man förklarar även Dagermans bakgrund som journalist och fokuserar en hel del på hans biografi. Man tar inte itu med hans kopplingar till Sartre eller Camus, eller överhuvudtaget hans gemensamma teman med existentialismens livsfilosofi.

Läroboken diskuterar även Sartres litterära verk, likaså Camus. Om man jämför denna läroboken med Brodow och Netterviks andra lärobok som diskuterats i det här examensarbetet, *Dikten och vi*, ser man att de väljer att inte diskutera Dagerman i en existentiell kontext utan väljer att fokusera på Franz Kafka. De väljer dock i båda läroböckerna att fokusera en hel del på existentialismens tema och vilka som kan räknas som grundarna till begreppet. Men det finns vissa skillnader mellan läroböckerna, ett exempel på detta är att Brodow och Nettervik väljer i den senare boken att skriva om Sartres avböjande av Nobelpriset, vilken man inte berättar om i *Dikten och vi*. Vilket ställer frågan om läroboken har gått mot en mer objektiv inställning till ställningstagande och inte vill välja ut vad som är lämpligt och olämpligt att diskutera i skollitteratur. Samtidigt verkar läroboken gått mot en mer empatisk inriktning när de diskuterar Dagermans självmord, och därmed kanske författarna valt att inrikta sig mot en mer psykologisk-biografisk framställning.

5. Sammanfattning av examensarbetet

Den här studien var koncentrerad på att undersöka hur Dagerman och existentialismen var framställd i läroböckerna för den svenska gymnasieskolan. Jag valde att använda en litteraturstudie eftersom jag ansåg att det skulle ge mest översikt hur skollitteraturen såg ut. Jag valde att jämföra dessa texter med vad handböcker och andra litteraturvetenskapliga skrifter sade om samma område. Därmed kunde jag få ett någorlunda resultat av hur ackurat bild läroböckerna ger av existentialismen och Dagerman. Det är dock viktigt att påpeka att läroböckerna har kravet att språket ska vara anpassat till eleverna samt att de har limiterad plats att använda sig av. Läroböckerna är dock enbart en form av material, och lärare kan använda sig av annat material i sin undervisning, därmed ger detta inte en fulländad bild av hur gymnasieskolans litteraturundervisningen ser ut. Jag valde att även lägga in läroboks- och litteraturteoriavsnitt för att läsaren av det här examensarbetet ska få en lättare överblick över studien och information som kommer senare, och ha detta i åtanke.

Efter att ha studerat de litteraturvetenskapliga skrifterna är det tydligt att Kierkegaard, Sartre och Camus har en väsentlig del utav existentialismen. I definitionen av denna inriktning är det främst teman som ångest, människans val och det absurda i tillvaron som får mest utrymme. När det gäller studien av Stig Dagerman, är det tydligt att han skriver inom existentiella teman även om han inte kan räknas till existentialismen. Jag baserar detta antagande på att han rör sig utanför existentialismens gränser och inte har tagit till sig hela den existentialistiska terminologin.

När det gäller resultaten var läroböckerna splittrade, framställningen av existentialismen verkar fokuseras på ateism till viss del, vilket är relativt oväsentligt. Dessutom verkar läroböckerna fokusera på Camus och Sartres filosofi och författarskap, vilket både är förståeligt och korrekt. Det är relativt litet skrivet om den här inriktningen och det kräver kunskaper hos lärare, vilket kan bidra till att vissa lärare bestämmer sig för att hoppa över den här inriktningen som annars har väldigt väsentliga drag, och som även kan arbetas in i andra delar av svenskundervisningen. Ett flertal av läroböckerna vill ange att anledningen till den här litteraturen och filosofin är att det rådde en viss stämning under efterkrigstiden, men efter att ha undersökt både bakgrunden till filosofin och Thure Stenströms studier var det tydligt att det finns fler bakgrundsfaktorer bakom det. Dessutom verkar det infinna sig en vana att lägga en pessimistisk mantel över strömningen och fokusera på att livet och döden är meningslös. Men litteraturvetenskapliga studier visar att det även finns en stark heroisk optimism inom denna filosofi.

Texterna om Dagerman i läroböckerna gav mer att önska, och i vissa fall väljer man att inte diskutera hans existentialism utan väljer istället att fokusera på Kafka. Det är uppenbart att Kafka lyser med stark närvaro i Dagermans texter, men det vore ett misstag att ignorera existentialismens

motiv av just den anledningen. Att man väljer att skriva så pass lite om Dagerman ter sig lite märkligt, dels på grund av att han hade en sådan stark position under ett decennium men också därför att man bör arbeta med att bevara det svenska kulturarvet.

6. Källor och litteratur

Primärlitteratur:

Brodow, Bengt, Börje Bergström och Ingrid Nettervik (1991). *Dikten och vi: litteraturhistoria för gymnasieskolans teoretiska linjer*. 2. uppl. Malmö: Gleerup (1987)

Brodow, Bengt och Ingrid Nettervik (1998). *Möt litteraturen*. 1. uppl. Malmö: Gleerup

Jansson, Ulf (2004). *Den levande litteraturen: litteraturhistoria för gymnasieskolan*. 2., [utök. och omarb.] uppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell (1995)

Ahlenius, Monica och Annika Leibig (2002). *Svenska spår. [2]*. 1. uppl. Stockholm: Bonnier utbildning

Skoglund, Svante (1998). *Texter & tankar. 1900-talets litteratur*. Malmö: Gleerup

Sekundärlitteratur:

Bergsten, Staffan (red.) (2008). *Litteraturvetenskap: en inledning*. 2., [rev. och utök.] uppl. Lund: Studentlitteratur (2002)

Burman, Carina (2008). "Biografisk litteraturforskning". Bergsten, Staffan (red), *Litteraturvetenskap: en inledning* (s. 71-80). Lund: Studentlitteratur (2002)

Dahl, Susanne (1984). "De fördömdas liv. *Nattens lekar* läst mot bakgrund av Søren Kierkegaards *Begrebet Angest*". Ljung, Per Erik, Kirsten Hansen och Susanne Dahl (red), *Ångestens hemliga förgreningar: Stig Dagermans Nattens lekar* (s.89-116). Stockholm: Symposion

Englund, Boel (1997). *Skolans tal om litteratur: om gymnasieskolans litteraturstudium och dess plats i ett kulturellt åter-skapande med utgångspunkt i en jämförelse av texter för litteraturundervisning i Sverige och Frankrike*. Stockholm : Stockholms Universitet

Haettner Aurelius, Eva (2008). ”Litteratur och idéer”. Bergsten, Staffan (red), *Litteraturvetenskap: en inledning* (s. 33-50). Lund: Studentlitteratur (2002)

Hansen, Kirsten (1984). ”Politisk intention, existentiell livssyn och personligt konfliktstoff i *Nattens lekar*”. Ljung, Per Erik, Kirsten Handsen och Susanne Dahl (red), *Ångestens hemliga förgreningar: Stig Dagermans Nattens lekar*. Stockholm: Symposion

Hansson, Gunnar (1995). *Den möjliga litteraturhistorien*. Stockholm: Carlsson

Lotass, Lotta (2002). *Friheten meddelad: studier i Stig Dagermans författarskap*. Diss. Göteborg : Univ., 2002

Ljung, Per Erik, Hansen, Kirsten & Dahl, Susanne (1984). *Ångestens hemliga förgreningar: Stig Dagermans Nattens lekar*. Stockholm: Symposion

Göransson, Sverker (1999). Lönnroth, Lars, Sven Deblanc och Sverker Göransson (red), ”Stig Dagerman – ångestgenerationens diktare”. *Den svenska litteraturen. 3, Från modernism till massmedial marknad : 1920-1995* (s.244-247). Stockholm: Bonnier

Olsson, Bernt och Ingemar Algulin (1995). *Litteraturens historia i Sverige. 4.*, uppl. Stockholm: Norstedt (1987)

Olsson, Bernt och Ingemar Algulin (2005). *Litteraturens historia i världen. 4.*, uppl. Stockholm: Norstedt (1990)

Sartre, Jean-Paul (1966). *Existentialismen är en humanism..* Stockholm: Aldus (Bonnier, 1946)

Stenström, Thure (1966). *Existentialismen: studier i dess idétradition och litterära yttringar*. 4., oförändr. uppl. Stockholm: Natur och Kultur

Stenström, Thure (1984). *Existentialismen i Sverige: mottagande och inflytande 1900-1950 = [Réception et influence de l'existentialisme en Suède (1900-1950)] = [Existentialism in Sweden] : [reception and influence 1900-1950]*. Uppsala: Univ.

Tjäder, Per Arne (1999). Lönnroth, Lars, Sven Deblanc och Sverker Göransson (red), ”Dagermans dramtid”. *Den svenska litteraturen. 3, Från modernism till massmedial marknad : 1920-1995* (s.246). Stockholm: Bonnier

Ullström, Sten-Olof (2002). *Likt och olikt: Strindbergsbildens förvandlingar i gymnasiet*. Diss. Lund : Univ., 2002

Internetadresser:

Stenström, Thure.”Existentialism”. Nationalencyklopedin 22 november 2010.

<<http://www.ne.se/existentialism>>

Skolverket. ”Kursplan för SV1202 – Svenska B”. Skolverket 22 november 2010.

<<http://www.skolverket.se/sb/d/2503/a/13845/func/kursplan/id/3206/titleId/SV1202%20-%20Svenska%20B>>